

LIBRIS

We know
books

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VOLTAIRE/Tratat despre toleranță / Voltaire;

trad.: Gabriel Avram. – Ed. a 2-a – București: Herald, 2024

ISBN 978-630-336-006-5

I. Avram, Gabriel (trad.)

17

32

VOLTAIRE

Tratat despre toleranță

*Prilejuit de moartea lui
Jean Calas*

Traducere din limba franceză și prefață de
GABRIEL AVRAM

Voltaire (1694-1778)
Traité sur la tolérance, 1763

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

Prefață. Voltaire, omul care și-a depășit veacul	5
TRATAT DESPRE TOLERANȚĂ	23
Avertisment pentru cititori	25
I. Istoria prescurtată a morții lui Jean Calas	33
II. Consecințele supliciului lui Jean Calas	45
III. Ideea de Reformă în secolul al XVI-lea	48
IV. Dacă toleranța este periculoasă, și la ce popoare este permisă	52
V. Cum poate fi admisă toleranța?	60
VI. Dacă intoleranța aparține dreptului natural și dreptului uman	64
VII. Dacă intoleranța a fost cunoscută de greci	66
VIII. Despre toleranța la romani	69
IX. Martirii	74
X. Despre pericolul falselor legende și despre persecuții	84
XI. Abuzurile intoleranței	91
XII. Dacă intoleranța era considerată de drept divin în iudaism și dacă a fost pusă în practică întotdeauna	97
XIII. Extrema toleranță a evreilor	106
XIV. Dacă intoleranța a fost propovăduită de Isus Cristos	109
XV. Mărturii împotriva intoleranței	117

XVI.	Dialog între un muribund și un om sănătos	121
XVII.	Scrisoare adresată iezuitului Le Tellier de către un credincios, în data de 6 mai 1714	124
XVIII.	Singurele cazuri în care intoleranța aparține dreptului uman	129
XIX.	Relatarea unei dispute în China	132
XX.	Dacă este folositor ca poporul să creadă în superstiții	135
XXI.	Virtutea valorează mai mult decât știința	139
XXII.	Despre toleranța universală	142
XXIII.	Rugăciune către Dumnezeu	146
XXIV.	Post-scriptum	148
XXV.	Concluzii	154
XXVI.	Ultima pronunțare, făcută în favoarea familiei Calas	159
ANEXĂ		165
	Voltaire, apărătorul lui Calas	167
	Notele lui Voltaire la <i>Tratat</i>	198

AVERTISMENT PENTRU CITITORI*

Îndrăznim să credem, în cinstea secolului în care trăim, că nu mai există astăzi în Europa vreun om luminat la minte care să privească *toleranța* altfel decât ca pe un drept al justiției, ca pe o datorie a umanității, a conștiinței și a religiei, ca pe o lege necesară păcii și prosperității națiunilor. Dacă unii dintre oamenii care dezonorează literatura prin viața lor, ca și prin operele pe care le scriu, încă îndrăznesc să se împotrivescă acestei idei, le putem opune principiile și conduita Statelor Unite ale Americii, ale Parlamentului Marii Britanii, conduita manifestată în țările civilizate, în Prusia, Suedia, Polonia sau Rusia. De la cercul polar, din Kamceatka până la Mississippi, toleranța a fost lesne instituită. Putem obiecta, desigur, că soldații confederați polonezi au amestecat unele practici religioase în planul de asasinare a regelui lor și în alianța pe care au încheiat-o cu turcii, dar acest exces de religie este o dovadă în plus că e necesar să fii tolerant, dacă vrei să trăiești în pace.

Orice legiuitor adept al vreunei religii, care cunoaște bine drepturile conștiinței, trebuie să fie tolerant; neîndoielnic, el știe cât de nedrept și de barbar este să oblige un om să aleagă: ori să fie supus la chinuri, ori să săvârșească fapte care în ochii lui sunt o crimă. Orice legiuitor drept observă că toate religiile se sprijină pe fapte, că sunt fondate pe același tip de dovezi, pe interpretarea anumitor cărți, pe aceeași idee a insuficienței rați-

* Text scris de editorii ediției Kehl.

unii omenеști; că toate religiile au fost adoptate de oameni luminați și virtuoși; că opiniile contrare au fost profesate de oameni de bună-credință, care au meditat întreaga viață asupra acestor lucruri.

Și atunci, cum poate acest legiuitor să fie într-atât de sigur de credința sa, încât să-i trateze drept dușmani ai lui Dumnezeu pe cei care gândesc altfel decât el? Oare va considera el propriile simțăminte o dovadă juridică ce îi oferă dreptul de a hotări cu privire la viața și libertatea celor care au alte păreri decât ale sale? Cum să nu simtă acesta că adepții altor doctrine au un drept la fel de legitim de a acționa împotriva lui?

Să presupunem acum că cineva care nu are nicio religie consideră toate religiile niște povești absurde; este acest om intolerant? Nu, fără îndoială că nu. De fapt, fiindcă dovezile sale sunt de alt ordin, fiindcă baza opiniilor sale se sprijină pe principii de altă natură, datoria de a fi tolerant se bazează, în cazul său, pe alte motivații. Dacă acesta îi consideră nebuni pe sectarii diverselor religii, oare se crede el îndrituit să înfiereze drept crimă o nebunie care nu tulbură ordinea socială? Îi va lipsi de drepturile lor pe cei care, deși atinși de acest soi de nebunie, încă și le pot exercita? Poate el presupune că aceștia nu sunt de bună-credință? Căci existența viclenilor care fac paradă cu o credință religioasă pe care nu o au în fapt presupune că există unii păcăliți, pe a căror socoteală acești oameni vicleni s-au îmbogățit. Ar trebui să existe un mod de a dovedi juridic că un om care susține o opinie absurdă nu crede în ea; și intuim că acest mod nu există. Nici măcar ideea că anumite opinii exprimate de cineva pot fi periculoase prin consecințele lor nu justifică instituirea unei legi a intoleranței. O opinie care ar numi indirect răzvrătirea sau

asasinatul o datorie ar putea fi tratată cel mult ca un delict; dar în acest caz nu mai avem de-a face cu intoleranța religioasă, ci cu ordinea și liniștea socială.

Dacă luăm în considerare justiția și drepturile omului, vom descoperi că libertatea opiniilor, dreptul de a le exprima în mod public și de a-și potrivi purtarea după aceasta în așa fel încât să nu aducă atingere drepturilor unui alt om este un drept la fel de real ca libertatea personală sau ca proprietatea bunurilor. Altfel, orice încălcare adusă acestui drept este contrară justiției, iar orice lege intolerantă este o lege nedreaptă.

La drept cuvânt, prin „lege” trebuie să înțelegem aici o lege permanentă, căci este foarte posibil ca acel soi de fierbințeală care dă naștere zelului religios să ceară pentru o vreme, într-o anumită țară, instituirea unui alt regim decât cel normal; însă atunci siguranța și liniștea celor pe care îi lipsim de drepturile lor sunt singurul motiv legitim pentru a instaura legi de asemenea speță.

Interesul general al umanității, acest prim obiectiv al tuturor inimilor virtuozose, cere existența libertății de opinie, de conștiință și de exercitare a unui cult religios; mai întâi, pentru că această libertate este singurul mijloc de a crea printre oameni o adevărată fraternitate; căci, întrucât este imposibil să le impui oamenilor să împărtășească aceleași opinii religioase, trebuie să-i înveți să-i privească și să-i trateze frățeste pe cei care au opinii contrare față de ale lor. În plus, această libertate este cel mai sigur mijloc de a oferi minților toată activitatea pe care o presupune natura umană, și le permite să cunoască adevărul despre toate aspectele care au legătură cu morala și să și le însușească; or, nu putem nega că cel mai de seamă bun câștigat de oameni

este cunoașterea adevărului. De altfel, este imposibil să existe sau să se instaureze într-o țară o lege permanentă care să contracizeze ceea ce opinia generală a oamenilor cu educație liberală va considera opusă fie drepturilor cetățenilor, fie interesului general. Este imposibil ca un adevăr unanim recunoscut să se șteargă de tot din memoria oamenilor sau ca greșeala să înlocuiască de tot adevărul. În toate constituțiile politice, acest lucru este singura baricadă pe care o putem înălța împotriva opresiunii arbitrare, împotriva abuzului de forță.

Poate exista și un alt tip de politică? Adevărata forță, bogăția, și mai ales fericirea unei națiuni nu depind oare de pacea care domnește în interiorul unei țări? Toate obiectivele sunt legate între ele prin toleranța opiniilor, mai ales a celor religioase, singurele care pot agita popoarele.

În marile state civilizate, toleranța este necesară pentru stabilitatea guvernamentală; în fapt, guvernul, dat fiind că dispune de forța publică, nu trebuie să se teamă, atâta vreme cât cetățenii care vor să îl răstoarne nu pot strânge suficienți adepți pentru a forma o rezistență în stare să înfrângă această forță publică sau atâta vreme cât nu pot să-i smulgă guvernării forța de care dispune. Or, e lesne de observat că doar opiniile religioase, pe care intoleranța le adună într-un mic număr de clase, sunt capabile să le ofere acestor cetățeni o putere periculoasă. Dimpotrivă, toleranța nu poate provoca nicio răzmeriță și înlătură orice pretext pentru răzvrătire; efectul toleranței este cel de a dezbină părțile; într-o țară cu multe secte religioase, niciuna nu poate avea pretenția de a domina, fapt ce are ca rezultat liniștea în acea țară.

În țările protestante, partizanii intoleranței politice au afirmat că nu trebuie să tolerăm autoritatea papală, pentru că

aceasta tinde să clădească puterea ecleziastică pe ruinele autorității monarhice; iar în țările catolice s-a zis că nu trebuie să tolerăm comunitățile protestante, întrucât acestea sunt dușmanele puterii absolute. Oare pentru un om cu scaun la cap o asemenea contradicție nu este suficientă pentru a trage concluzia că toate aceste culte trebuie tolerate, așa încât niciunul să nu dețină puterea absolută, adică să nu devină periculos?

Unii pretind că, deoarece libertatea de gândire este o consecință naturală a toleranței, iar libertatea de gândire conduce la distrugerea moralei, intoleranța este necesară pentru fericirea oamenilor; asta înseamnă să calomniem natura umană. Adică, din momentul în care oamenii încep să raționeze, devin automat niște scelerati?! Adică virtutea și cinstea se sprijină doar pe sofisme care se spulberă îndată ce sunt atacate?! Această părere este contrazisă de fapte. Printre cei care comit crime există mai mulți credincioși decât liber-cugetători; și trebuie să ne păzim să confundăm libertatea de gândire, care se naște din rațiune, cu acele maxime imorale care se află din toate timpurile pe buzele canaliilor din toate țările: acestea sunt fructul unui instinct grosolan, și nicidecum rodul gândirii; aceste maxime pot fi distruse tot de către gândire.

Vreți ca oamenii să îndrăgească și să practice virtuțile; preferați-i pe cei care pot face raționale aceste virtuți, mai degrabă decât pe cei preocupați să adauge greșeli din afară erorilor către care îi mână instinctul.

Cei care cred că religia pe care o practică este adevărată trebuie să-și dorească toleranța; mai întâi, pentru a câștiga dreptul de a fi tolerați în țările unde religia lor nu este dominantă; mai apoi, pentru ca religia lor să poată cuceri toate inimile. Ori de câte

ori oamenii au libertatea de a discuta între ei, adevărul sfârșește prin a triumfa de la sine. Nu ați observat că de puțină vreme, de când am început să vorbim și să gândim rațional despre magie, această rătăcire atât de universală și de veche a dispărut aproape de tot? Prin urmare, credeți că era nevoie de călăi și de asasini ca să-i descurajeze pe oameni să creadă în nu știu ce zeu?

În vreme ce natura, rațiunea, politica și adevărata pietate propovăduiesc toleranța, există unii oameni care sunt adepții persecuțiilor; iar dacă guvernele, mult mai luminate și mai pline de omenie, nu le mai oferă victime de sacrificat, atunci le-au rămas cărțile; încă se interzice, sub pedeapsă aspră, să se scrie liber. Și atunci, care este urmarea? În cărțile clandestine, libertatea ajunge să frizeze licențiosul, și, dacă în aceste cărți există cumva idei periculoase, niciun om onest și virtuos nu dorește să le respingă, ca nu cumva numele autorului să fie bănuț sau ca acesta să fie compromis. Prin urmare, persecuțiile au drept rezultat faptul că singurii apărători ai celor care suscită aceste idei primejdioase sunt persoane disprețuite.

Alteori, persoane foarte respectabile cer sus și tare să nu se îngăduie ca într-un regat să pătrundă cărți care le contrazic părerile. Aparent, acești oameni nu știu că următoarele două fraze sunt absolut sinonime: „Vă rog să vă folosiți de influența dumneavoastră pentru a-mi împiedica adversarii să-mi combată argumentele” și „Nu cred în părerile pe care le susțin”.

Ce-ați spune despre un om care nu dorește ca judecătorul să asculte opinia fiecărei părți? Or, indiferent cărei religii aparții, atunci când vine vorba despre adevăr, nu ești decât o parte a acestui adevăr. Rațiunea, conștiința fiecăruia este judecătorul vostru. Ce drept aveți să-l împiedicați pe celălalt să se instruiască? Și cu

ce drept îl împiedicați pe celălalt să-și educe semenii? Dacă credința voastră este susținută de dovezi, de ce vă temeți că aceasta va fi supusă analizei? Iar în caz contrar, dacă grația divină este de ajuns pentru a convinge lumea, de ce ați dori să adăugați tirania umană acestei forțe divine binefăcătoare?

Există în Franța o carte ce conține cea mai puternică obiecție pe care o putem aduce împotriva religiei: registrul averilor clerului, registru bine cunoscut mai tuturor, chiar dacă episcopii au refuzat să înmâneze regelui un exemplar. Iată una dintre acele obiecții care frapează atât omul de rând, cât și filosoful, și care are un singur răspuns: clerul trebuie să înapoieze statului ceea ce i-a luat, iar preoții trebuie să trăiască potrivit preceptelor celor care au întemeiat creștinismul. Ați asculta un profesor de fizică plătit să vă predea un anumit sistem și care și-ar pierde slujba dacă v-ar preda un altul? Ați putea crede un om care propovăduiește omenia și sărăcia, dar care are pretenția să-i spuneti „Monsenior” și îndeasă în buzunare averi nemăsurate?

Ne mai întrebăm și de ce clerul, care stăpânește mai bine de o cincime din averea Statului, vrea să ducă războaie pe cheltuiala poporului? Dacă popimea găsește că unele cărți sunt periculoase pentru Biserică, atunci n-are decât să le respingă și să-și plătească ceva mai bine propriii scriitori. De altfel, nu ar costa decât un milion sau două să retragă din librării toate cărțile atee imprimate în Europa; acesta cheltuiala ar fi un fleac și nicio națiune nu s-ar mai război atât de ieftin.

Am citit în câteva broșuri că liber-cugetătorii ar fi intoleranți, ceea ce este absurd, întrucât libertatea de a gândi și toleranța sunt sinonime. Dovada este amuzantă: broșurile cu pricina susțineau că liber-cugetătorii își bat joc de adversarii lor

și se plâng de prerogativele odioase sau dăunătoare ale clerului. Nu este nicidecum intoleranță să iei în răs pe cei care gândesc prost. Dacă acești oameni care cugetă strâmb ar fi toleranți și cinstiți, ar fi greu să îți bați joc de ei; dacă sunt insolenți și persecutori, atunci să-ți râzi de ei reprezintă un act de dreptate, un serviciu adus umanității, dar niciodată nu poate fi vorba despre intoleranță: a lua în răs un om și a-l persecuta sunt două lucruri cu totul diferite.

S-a mai spus că liber-cugetătorii sunt periculoși pentru că ar forma un fel de sectă; altă năzbâtie absurdă. Aceștia nu pot alcătui nicio sectă, pentru că principiul lor de căpătâi este ca fiecare să fie liber să gândească ce dorește și să exprime orice idei dorește; aceștia se asociază doar împotriva persecutorilor, și nimeni nu îi poate acuza de sectarism pe cei care doresc să apere dreptul cel mai nobil și mai sacru pe care omul l-a primit de la natură.

Capitolul I

ISTORIA PRESCURTATĂ A MORȚII LUI JEAN CALAS

Crima împotriva lui Calas, comisă în Toulouse cu ajutorul justiției, la data de 9 martie 1762, este unul dintre acele evenimente deosebite care merită atenția noastră și a posterității. Uitam iute miile de morți care au pierit în bătăliile fără număr, nu numai pentru că acest lucru reprezintă fatalitatea inevitabilă a războiului, ci pentru că cei care mor din cauza armelor puteau, la rândul lor, să-și omoare dușmanii, și nu și-au dat viața fără să aibă posibilitatea de a se apăra. Acolo unde primejdia și avantajul sunt egale, tulburarea încetează, ba chiar și compasiunea își pierde din greutate; dar când un tată de familie nevinovat ajunge în ghearele erorii, ale pasiunii sau fanatismului, este altceva. Dacă acuzatul nu poate aduce în apărarea sa decât propria virtute; dacă cei de care depinde viața lui nu riscă, în timp ce-l condamnă, decât să se înșele; dacă aceștia îl pot ucide nepedepsiți, atunci strigătul public trebuie să se înalțe, căci fiecare avem a ne teme pentru viața proprie când vedem că nimeni nu este sigur pe viața sa în fața unui tribunal întrunit tocmai pentru a veghea asupra vieții cetățenilor; atunci toate vocile publice trebuie să se unească pentru a cere răzbunare.

În strania afacere de care ne vom ocupa este vorba despre religie, despre sinucidere, despre paricid; este vorba să aflăm dacă o mamă și un tată și-au strangulat fiul pentru a-i fi pe plac Domnului, dacă un tânăr și-a gătit fratele, dacă un prieten și-a sugrumat amicul și dacă judecătorii au a-și reproșa că au trimis la moarte un tată inocent sau că au cruțat o mamă, un frate, un prieten – toți vinovați.

Jean Calas, în vârstă de șaiszeci și opt de ani, era negustor la Toulouse de mai bine de patruzeci de ani, și era știut de toți cei care l-au cunoscut drept un tată bun. Era protestant, la fel ca soția sa și toți copiii lor, în afară de unul singur, care a abjurat erezia și căruia tatăl îi acorda pensie alimentară. Jean Calas părea îndea- juns de departe de fanatismul absurd care destramă toate legătu- rile sociale, așa încât a aprobat convertirea fiului său, Louis Calas, la catolicism; de altfel, a ținut în casă, vreme de treizeci de ani, o slujitoare catolică ferventă, care i-a crescut toți copiii.

Unul dintre fiii lui Calas, Marc-Antoniou, era om de litere; trecea drept o fire neliniștită, sumbră și violentă. Acest tânăr care nu a reușit nici în arta negoțului, pentru că nu avea înclina- ții către așa ceva, nici în avocăție, pentru că îi trebuia un certifi- cat care să-i ateste religia catolică – pe care nu l-a putut obține –, a hotărât să-și ia viața și chiar i-a vorbit despre acest lucru unui prieten; el a luat hotărârea de a se sinucide după ce mai întâi a citit tot ce se poate citi despre sinucidere.

În fine, după ce într-o zi și-a pierdut toți banii la jocul de cărți, și-a dus planul la îndeplinire. Un prieten al familiei și al său, pe nume Lavaisse, în vârstă de nouăsprezece ani, cunoscut pentru candoarea și blândețea moravurilor sale, fiul unui avocat celebru din Toulouse, sosise în ajun în oraș,

venind din Bordeaux¹. A luat cina cu familia Calas; tatăl, mama, Marc-Antoniou, fiul cel mare, și Pierre, mijlociul, au mâncat împreună.

După cină, cei prezenți s-au retras într-un mic salon, iar Marc-Antoniou a dispărut la un moment dat, spunând că-și va petrece restul serii la cafeneaua unde obișnuia să se ducă. Când tânărul Lavaisse a vrut să plece acasă, Pierre l-a condus spre ieșire; coborând scara, l-au găsit jos, lângă magazin, pe Marc-Antoniou doar în cămașă, spânzurat de o ușă. Hainele sale fuseseră împăturite și puse pe tejghea; cămașa nu era șifonată, părul său era bine pieptănat, nu prezenta nicio rană pe trup, nicio zgârietură².

Vom trece peste detaliile anatomice despre care avocații au dat seamă; durerea și disperarea tatălui și a mamei nu se pot descrie în cuvinte; strigătele lor au fost auzite de vecini. Lavaisse și Pierre Calas, copleșiți și ei de durere, au alergat totuși după medici și după oamenii legii. În timp ce alergau să anunțe auto- ritățile, în timp ce tatăl și mama plângeau și țipau, lumea din Toulouse se și adunase în jurul casei. Poporul era superstițios și violent; îi privea ca pe niște monștri pe acești frați care aveau o altă religie decât el. Să ne amintim că în orașul Toulouse i se mulțumește solemn lui Dumnezeu pentru moartea regelui Henric al III-lea și că aici s-a făcut jurământul de a-l asasina pe cel care l-ar recunoaște drept rege pe marele și bunul rege Henric al IV-lea. De altfel, acest oraș sărbătorește fastuos, în fiecare an, printr-o procesiune și cu mare bucurie, ziua în care a masacrat 4 000 de cetățeni eretici, acum două secole³. În zadar șase edicte ale Consiliului municipal au interzis această odioasă

¹ Este vorba despre Noaptea Sfântului Bartolomeu, 23/24 august 1572. (N. tr.)